

MARIEFREDS ARBETAREFÖRENING

Arbetareföreningarnas uppkomst

Mariefreds Arbetareförening var en av de c:a 140 arbetareföreningar som bildades mellan 1860-1880, varav c:a 10 i Sörmland. I Stockholm hade visserligen en arbetareförening bildats redan 1850 men den förde en tynade tillvaro under slutet av 1850-talet. Den uppkom ur de bildningscirkel som uppstod under 1840-talet som ett resultat av propaganda för ökad bildning inom de bredare lagren.

Då skråväsendet avskaffades 1846 upphörde de föreningar för mästare resp gesäller som givit viss stabilitet i relationerna. Nu försämrades de.

Hantverksarbetarna blev alltmer en del av städernas proletariat. De var mottagliga för de socialistiska lärorna som börjat spridas. Från England kom då uppfattningen att man måste verka för proletariatets bildning. Initiativen vilade oftast på kristen och liberal grund. Det ledde även fram mot att kooperativa föreningar bildades.

I Sverige gick fattigläkaren Johan Ellmin i Stockholm tillsammans med ett par skraddargesäller i spetsen för bildandet av en ”allmänlig, mänsklighetens gagn äsyftande anstalt”, som blev kallad bildningscirkel. Syftet med cirkeln var att samla hantverksarbetarna till föreläsningar och förädlande nöjen. Ellmin trodde starkt på att detta tillsammans med en effektiv fattigvård skulle vara lösningen på de sociala problemen. Religionens betydelse underströks men politisk förkunnelse förkastades helt.

Rörelsen dog ut redan efter några år. Arbetarna fann att det inte ledde till någon förbättring.

Istället uppstod i Stockholm år 1850 en arbetareförening med ändamålet att ”åstadkomma samband emellan den arbetande klassen för vinnande av förbättringar och delaktighet i lagstiftningen”. Man sände ut uppmaningar över landet och då tillkom bl a Norrköpings arbetareförening med syftet ”Enighet, broderlig vänskap... avskaffande av dåliga vanor.. befördra arbetarens nytta, trevnad och nöje.... samt anskaffande av ett nyttigt bibliotek”. Norrköpings arbetareförening med dess stadgar blev ett mönster för de som bildades senare. I Norge var man tidigare ute med bildande av arbetareföreningar tack vare tidningsmannen Marcus Thrane, av framträdande släkt. Dessa föreningar bildades som motpol till de som ville ökad politisk frihet. Dessa tidiga arbetareföreningar var dock för radikala i högerkrafternas syn varför mer modesta arbetareföreningar bildades med syftet att skaffa sina medlemmar ”nyttig och förädlande underhållning”. Man startade i Kristiania sjukkasse 1866, vilket gav rörelsen fart. Eget hus anskaffades också. Förbindelserna med Sverige och Danmark var livliga och 1870 samlades man i Stockholm till det Första nordiska arbetarmötet. Norge har fortfarande livaktiga föreningar som de i Trondheim och Tromsø.

Medlemmarna, 16-17000, utgjordes på 1870-talet till 40% av hantverksarbetare, 10% icke yrkesarbetare, tjänstemän, industriföretagare och hantverksmästare m fl. Även intellektuella såsom tidningsmän och rådmän och tjänstemän i offentlig tjänst. En anledning till att dessa deltog var att man ville leda in arbetarrörelsen på liberalismens vägar.

Verksamheten bestod till stor del av föreläsningar, huvudsakligen i "ofarliga" ämnen. Först för medlemmarna, senare även för allmänheten. Bibliotek byggdes upp mest med böcker om historia, naturkunnighet och religion men även en stor del romaner. 1 öre per dygn kostade det att låna en bok. Läsrum med tidningar, som få hade råd att hålla sig med, inrättades.

Medlemmarna uppmuntrades att bilda sångköror och musikgrupper.

Arbetareföreningarna intresserade sig i hög grad för sjukkassor. Det framstod ofta som föreningens viktigaste uppgift. Man fick normalt 1 krona per dag då man var sjuk. Detta härstammar från de s k "hundramannaföreningarna" där man uttaxerade 1 öre per dag och medlem för var och som var sjuk.

Pantlånerörelse och vanlig utlåning till medlemmarna ägnade man sig också åt. 10-öresfonder dit medlemmarna betalade 10 öre i månaden inrättades för att inköp av kläder, anordnade av små barnfester m m.

De flesta föreningarna strävade efter att få egen fastighet med lämpliga lokaler i stället för att behöva låna skolsalar och liknande.

Just sjukkassorna och deras fonder skapade möjlighet att investera i fastigheter som i sin tur kunde ge hyresintäkter vid sidan av möteslokaler. Dessa blev för övrigt efterfrågade av andra föreningar och blev således en allmän mötesplats eftersom de var ont om lokaler. Det allmänna, staden, hyrde även de in sig ibland.

Mariefreds Arbetareförening

Bildandet

Det första protokollet från sammanträde med "Mariefreds och kringliggande Landsorts Arbetare Förening" är daterat 28 november 1875. Då beslöts att inträde i föreningen kan vinnas av "man och kvinna" som betalar 1 krona i inträdesavgift och dessutom 50 öre sista söndagen varje månad. Skälet till det senare var att man avsåg bilda en Sjuk- och Begravningskassa.

Till ordförande valdes tills vidare vagnsmakare A. Lundgren. Sedan en kommitté utarbetat förslag till reglemente, varvid man utgick från Strängnäs Arbetareförenings stadgar, så valdes Lundgren och övriga styrelseledamöter på ett möte den 30 januari 1876 varför föreningen räknar sin tillkomst från detta år. 1902 skrev Nya Mariefreds Tidning att "Föreningen är också en af dessa sammanslutningar, där arbetsgifvaren och arbetaren hand i hand vilja visa att svalget mellan dessa båda kategorier ej är oöfvervinneligt, utan att framgången är närmast där tvedräkten är fjärmast".

Sjuk- och begravningskassan

En fast punkt på styrelsemötena var intagandet av nya medlemmar. Man var mån om att inte få in sjukliga personer varför man av somliga krävde "läkarbetyg". Till en början fick den enskilde betala det men senare gjorde kassan avtal med en läkare och stod för avgiften. Personer över 40 resp 50 år fick betala högre inträdesavgifter.

Antalet medlemmar var på 1880-talet c:a 70, kom upp i 200 på 90-talet för att på 1920-talet närma sig 400. Det fanns ytterligare en sjukkasse i staden och Arbetareföreningen föreslog ett par gånger i början av 1900-talet samgående men blev avvisade. Först 1931 gick man ihop, men då var redan den stora reformen med länsvisa centralsjukkassar på gång. 1934 överlät man sin sjukkasserörelse till en lokal sjukkasse, som tillhörde Södermanlands erkända sjukkasse som för övrigt upphörde så sent som 1 januari 2005 då en enda försäkringskasse för landet etablerades. Kvar blev dock begravningskassan som fick ta över 63% av tillgångarna i sjukkassan

Till en början erhöll man 1 krona i sjukersättning, 1919 hade beloppet stigit till 6 kronor. Det var nu möjligt att vara ansluten i tre olika klasser. Den månatliga söndagsuppbörden var högre i klass 2 och 3 men då fick man också högre dag ersättning då man var sjuk. 1919 var 37 män sjuka 986 dagar och 16 kvinnor 677 dagar. Sedan 1913 bidrog även staten till sjukersättningen. För att föreningen skulle få ut det bidraget måste man föra en mycket detaljerad statistik varur man kan utläsa vilka sjukdomar som var vanligast. Magsår och influensa, kring 1920 benämndes den "spanska sjukan", förekommer ofta. Men man kan också notera "karbunkel" d v s böldinflammation och på den tiden sjukdomar som ibland ledde till döden såsom lung- och blindtarmsinflammation. En bankkamrer led av "höggradig nervositet" och en banktjänsteman av "nervsvaghet". Av detta kan man nog utläsa att en bank i staden hade problem. En fru Lovisa L. bad 1884 om stöd för en kur vid brunnen i Bie vilket beviljades genom att hon inte krävt något under sin sjukdomstid.

I och med att kassan fick statsbidrag blev den förpliktigad att utge moderskapspenning . Det kunde röra sig om 100 kronor per år medan begravningskassan betalade ut totalt 2-300 kronor.

1890 valde man några medlemmar att vara sjukbesökare. De torde ha fungerat både som stöd för de sjuka och som kassans kontrollanter. Med tiden fick de ett litet arvode. Kassans styrelse fick från 1913 dela på ett arvode av 150 kronor.

Eftersom kassan med tiden fick ett kapital kunde man också bedriva utlåning till medlemmarna, oftast mot 5% ränta och med säker inteckning i en fastighet. När föreningen fick egen fastighet betalade sjukkassan 500 kronor per år till föreningens byggnadskassa.

Eget hus

Byggandet

På hösten 1898 framfördes förslag om att bygga ett eget hus som man önskade ha klart till 25-årsjubiléet 1901. Hittills hade man hyrt in sig i skolan (den vita byggnad vid Djurgårdssporten som senare varit fabrik). Man vände sig till stadsfullmäktige med begäran om att få köpa en tomt i den ”nya stadsdelen”. Man fick välja mellan gård 98 och 100. Man föredrog den senare och betalade 100 kronor. Sedan ny stadsplan för kvarteret utarbetats heter fastigheten Föreningen 13.

Herrskapet Fagerström, innehavare av stadens stora manufakturaffär, donerade 5000 kronor till föreningen till minne av sitt silverbröllop. Herr Fagerström utsågs att leda den byggandskommitté som skulle låta ta fram ritningar och kostnads kalkyl. Man tänkte sig sex en-rumslägenheter, samlingssal på 2:a våningen och festsal. I februari 1902 hade arkitekterna Ekman och Hagström, Stockholm, ritningarna klara och kalkylen slutade på 35782 kronor.

Man lånade upp 20 000 kronor i banken och Fagerström bidrog med ett lån på 5000. Redan 15 juni var det taklagsfest. Under byggandet föll byggnadsarbetaren Alfred Carlsson och skadade sig. Hans vård betalades av sjukkassan med 21.50 kr. Ugnar och kaminer beställdes. För trappan beslöt man kosta på sig marmor. Från Tranås levererades 150 stolar. Oskar II skänkte en praktfull takkrona gjord i papier-maché.

Redan den 30 november invigdes huset. Kyrkoherde Flentzberg höll invigningstalet som trycktes upp. Den 6 december var det dags för invigningsbal.

På grund av årstiden fick putsningen av fasaderna anstå till 1903. Kostnad 1085 kronor.

1913 fann man för gott att dela upp föreningen på en sjuk- och begravningskassa och en förening för fastighetsrörelsen. Den 23 sept 1913 inregistrerades Mariefreds Arbetareförening u. p. a.

Under åren skedde sedan förbättringar. El installerades 1917 till en kostnad av 3200 kr. Vatten och avlopp tillkom 1924, varvid hyrorna kunde höjas 10%. För herrarna installerade man bekvämlighetsinrättning. Staket mot gatan och brandmur mot granngården uppfördes 1908 och fem lindar planterades 1910. Istället för uppvärmning med kaminer, vilket krävde mycket vedhuggning av vaktmästaren, installerades 1936 ett pannrum och värmeledning.

Alla dessa investeringar var rätt ekonomiskt krävande. När man 1911 hade planer på att bygga om scenutrymmet till lägenheter efterskänkte fru Fagerström de 5000 kronor man givit som lån på villkor att scenen bibehölls. Man tog lån i fastigheten mot inteckning. Taxeringsvärdet var 100 000 kronor.

1938 lade man om golvet i scenlokalen så det blev sluttande.

Underhåll och moderniseringar fortsatte under 40-och 50-talen. 1961 tillkom en vattenklosett för biografen.

Överlåtelse

I början av 60-talet diskuterades flera alternativ för att lösa problemen med ekonomin. Förlusterna hade då varit ökande i 10 år. Man beslöt 1962 att ta upp förhandlingar med Mariefreds stad om ett överlåtande av fastigheten. Ett avtal underskrevs 10 dec 1963 i vilket föreningen ger staden fastigheten Föreningen 13 som gåva med förbehållet ” att hålla lokalerna tillgängliga för föreningslivet” samt att föreningen skulle få disponera en två-rums-lägenhet och ha tillgång till festlokalen tre gånger per år. Man behöll även inventarier som takkronan, de två gipsstatyetterna, piano mm. Från stadens sida görs inget vad gäller tilltänkta ombyggnader. 1971 går Mariefreds stad upp i Strängnäs kommun, som nu alltså blir ägare till Föreningen 13. 1990 står fastigheten på fritidnämndens sparlista för försäljning men gåvobrevet tolkas som att försäljning inte är tillåten. 1998 diskuteras en försäljning till den nybildade föreningen ”Föreningen 13” för 1 krona men då denna kräver att kommunen först skall renovera huset för en halv miljon kronor så blir ingen försäljning av.

De båda meterhöga statyetterna som kantat scenen, Neptunus och en smed renoverades av konstsmiden Sune Larsson . Då hade smedsstatyetten varit försvunnen och återfunnits i Stallarholmen. 1984 rustades den egna lokalen upp av medlemmarna.

1991 lånades Oskar den II:s ljuskrona ut till en Bernadotteutställning på Stockholms slott. Som tack inbjöds föreningen till en specialvisning av slottet.

Användning

Bio. 1909 kan man läsa att det gavs tillstånd till biografvisning, förmodligen av ambulerande filmvisare. 1922 tog man 20 kr i hyra per kväll. 1931 hyrde John Ringborg lokalen för 200kr/år och 20 kr/gång. Helge Holm tog över 1938 och visade film fredag-söndag. Han sätter upp BIO-skylden och skaffar modernare utrustning. Hans fru tar över 1957. På 60-talet minskar intäkterna.

Föreläsningar hölls ibland bl a av en förening ” För fosterland och hembygd”. 1908 hyr man dock ej ut till socialdemokratiska ungdomsklubben eller för föredrag om socialdemokratin 1910. Däremot om rösträttsreformen 1909. 1938 är emellertid Arbetarkommunen välkomna att hyra lokal i huset.

Många mariefredsbor som gick i skolan på 40-70-talet minns att skolbespisningen höll till i stora samlingslokalen på 2:a våningen.

Mariefreds Arbetareförening u.p.a. verksamhet

Kulturaktiviteter

1890 engagerade man en musikinstruktör från Stockholm för att dels öva med den nya sextetten dels ta hand om nybörjare. Sextetten nyttjades vid festligheter och lustresor men den spelade även i hotellets park.

En skraddare skänkte en grundplåt till ett bibliotek 1906.

1940 tillsatte man nämnder för studier (språk), bibliotek, sång och samkväm.

För att locka till sig yngre inrättade man 1942 en ungdomsavdelning och inköpte skivspelare och grammofonskivor. En särskild husmor tog hand om ungdomarna och stod för serveringen.

God fart på ungdomsverksamheten blir det då brottarklubben Arbes BK bildas i mitten av 70-talet och leds av eldsjälén C-G Boman. Ett 40-tal ungdomar har man som mest igång och deltar flitigt i tävlingar med viss framgång.

Ungefär samtidigt startar Eva Öhrn Arbets teaterklubb för ungdomar. Det blir dels en äldre grupp dels en yngre och till sin hjälp har hon Gunnel Lindström.

Kate Roos tränar upp steppdansare. Några av dessa ungdomar blir till glädje i lokalrevyerna, som uppfördes i biolokalen. Kupletterna till dessa skrevs i många år lokalredaktören m m Yngve Andersson, signaturen YAN.

1980 anordnade man en stor ungdomsfestival där föreningarna i Mariefred fick tillfälle att visa upp sig.

Fester

Redan 1877 anordnades den första högtidsfesten med bal. Det blev en mångårig tradition. Festen hölls oftast i slutet av januari.

25-årsfesten fick man hålla i skolan men den 6 dec 1902 kunde man hålla invigningsbal i eget hus.

Baler och soaréer arrangerades också för att få in pengar till vissa ändamål t ex 1895 för att kunna köpa instrument.

Man firade särskilt jubileumsåren. På 50-årsfesten var en grundarna J.A.Kihlbom fortfarande med. På 60-årsfesten framfördes lustspelet "Politik, fotboll och kärlek".

I början av förra seklet började man med barnfester trettondag jul med dans för de äldre senare på kvällen.

1913 arrangerades festen av fru Setterholm och förutom dans kring granen bjöds fiskdamm, pilkastning och tävlingsskjutning. Dessa fester gav välbehövliga ekonomiska tillskott, 1913 blev det kronor 121,50.

1923 köpte man in 100 bakelser à 20 öre, 20 längder à 50 öre, 400 småkakor á 2 öre mm. Man sålde 278 biljetter à 1,50 och 162 barnbiljetter à 0,50. Magistraten, borgmästare Lindqvist gav sitt tillstånd men man skulle "ställa sig polisens ordningsföreskrifter till noggrann efterrättelse"

1976 firade man 100 år och trots knapp ekonomi hade man soaré, regionmusik, supé på världuset och inbjudna gäster från andra arbetareföreningar. På 60-talet introducerades klubbafnar. Då började man också med Luciafester och senare kom man samman och stöpte ljus. På 80-talet infördes surströmmings-fester och på våren hade man Gökotta på Lotorpsberget eller vid Solbacka.

Lust- och teaterresor

Lustresor tog man upp redan 1884. Då for man medång båt till Strängnäs-Hässelbyholm- Tynnelsö. Stockholm, Tullgarn och Ekensberg var andra resmål. Så sent som 1991 for man till Harstena.

Tack vare kontakterna med Norrköpings arbetareförening for man ofta dit för att se teaterföreställningar på Arbeteatern, t ex "My fair lady".

Kontakt med andra arbetareföreningar

Organisationen "Nordens samarbetande arbetareföreningar" utvecklar verksamheten och håller kongresser. Mariefredsföreningen har deltagit i flera såsom i Göteborg, Västerås, Arboga, Visby och Tromsö. Även i Strängnäs har det varit kongress. Denna förening återstartades med stöd från Mariefredsföreningen och har särskilt drivit teaterverksamhet. Mariefreds Arbetareförening bytte relativt nyligen namn till Mariefreds Forum liksom man tidigare gjort i Stockholm och Gävle för att undvika förväxling med den fackliga och politiska arbetarrörelsen.

Lennart Schweitz

Källor: Mariefreds arbetareförenings arkiv

Pålsson; Arbetareföreningar i Sverige